

УДК 94(430) “1522–1599”

Сергій Анатолійович Каріков

Доктор історичних наук, доцент

Доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

karikov.nuczu@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5121-4103.

**ВИТОКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ
В НІМЕЦЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ XIX–XX ст.**

Розглянуто історіографічну традицію висвітлення конфесійних перетворень у Німеччині доби раннього Нового часу. Проаналізовано особливості характеристик конфесійної доби у німецькій історіографії XIX–XX ст. Визначено, що дослідження лютеранської конфесіоналізації має охоплювати політичні, церковні, освітні аспекти.

Ключові слова: історіографія, лютеранська конфесіоналізація, Реформація, євангелізм.

Sergiy Karikov

(Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ancient and Medieval History,
V. N. Karazin Kharkiv National University)
karikov.nuczu@gmail.com

**THE ORIGIN OF RESEARCH
OF THE LUTHERAN CONFESSONALIZATION
IN GERMAN HISTORIOGRAPHY OF THE XIX-XX centuries.**

The historiographical tradition of illumination of the confessional transformation in Germany in the Early Modern Age is considered. The peculiarities of the characteristics of confessional era in the German historiography of the 19th and 20th centuries are analyzed. It is determined that the study of Lutheran confessionalization would cover political, ecclesiastical, educational aspects.

Keywords: historiography, Lutheran confessionalization, Reformation, evangelism.

Місце лютеранської конфесіоналізації в історії Німеччини доби раннього Нового часу – питання, що спричиняє активні дискусії серед сучасних дослідників. Визначення сутності конфесіоналізації та її головних аспектів викликає все більшу увагу істориків. Автор даної розвідки присвятив спеціальну працю висвітленню лютеранської конфесіоналізації в історичних дослідженнях кінця XX – початку XXI ст. [2]. Водночас варто зазначити, що деякі питання конфесійної епохи знайшли відображення і в попередній історіографічній традиції, що визначає актуальність її дослідження.

Переломний характер Реформації в Німеччині було вперше обґрунтовано у працях видатного ученого Л. фон Ранке, що заклали традиції лютерансько-консервативного напрямку в історичній науці. Дослідник пов'язав хронологічні межі Реформації з періодом 1517–1555 рр. – від виступу Лютера з «95 тезами» до укладання Аугсбурзького миру. Учений обґрунтував концепцію щодо «конструктивних елементів» реформаційного руху, які не здобули підтримки з боку центральної влади. Саме це, на думку Л. фон Ранке, разом із діяльністю «деструктивних елементів» (Карлштадта, Мюнцера, інших радикальних реформаторів), визначило обмеженість здобутків Реформації [11].

Тезу про Реформацію як першу бюргерську революцію було вперше сформульовано Ф. Енгельсом, який дійшов висновку про перемогу за часів пізньої Реформації (1525–1555 рр.) консервативного угруповання, провідну роль у якому відігравали територіальні князі. На думку Ф. Енгельса, недостатній економічний розвиток Німеччини зробив неможливим згуртування німців у націю, тому носії централізації – князі – склали єдиний стан, на користь якого мала бути будь-яка зміна існуючих суспільних і політичних відносин. Водночас цей розвиток відбувався в напрямі провінційної централізації – підпорядкування імперських станів владі князів [4, с. 434].

Із другої половини XIX ст. дослідники активізували вивчення проблем історії різних регіонів Німеччини у зв'язку з об'єднувальними процесами, які

спричинили утворення єдиної німецької держави. Одним з об'єктів уваги істориків постала Саксонія як важливий центр реформаційного руху. Так, Ф. Бланкмайстер створює узагальнюючу працю з церковної історії Саксонії, приділяючи в ній значну увагу подіям Реформації та Контрреформації [6, S. 153]. Е. Везе, висвітлюючи ситуацію при дворі курфюрста Августа Саксонського, звертає увагу на обставини усунення з посад прибічників філіпізму в 1574 р. [13]. У дослідженні Й. Фальке, присвяченому соціально-економічному курсу Августа, містяться характеристики політичних заходів саксонського курфюрста [9, S. 322–333]. Методологічною основою вказаних праць стали принципи позитивізму, що визначили пильну увагу авторів до фактичних питань соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Саксонії раннього Нового часу.

Низку питань історії Німеччини конфесійної доби розглянуто в четвертому томі праці «Всесвітня історія» Ф. Шлоссера. Зокрема, автор приділив увагу становленню лютеранства як окремої конфесії, пов'язуючи його із розробленням і виголошенням Аугсбурзького віросповідання. Розглядаючи діяльність Шмалькальденського союзу, Ф. Шлоссер визначив його утворення як таке, що розділило Німеччину на два ворогуючих табори. Учений розглядав Шмалькальденську війну 1546–1547 рр. як наслідок подібної ситуації [3, с. 551–557].

Одним із найвищих досягнень позитивістської історіографії Реформації в Німеччині стало узагальнююче дослідження Ф. Бецольда. У ньому відображено важливі події історії конфесійної доби: утворення і розвиток Шмалькальденського союзу, політична активність Моріца Саксонського, події і наслідки Шмалькальденської війни. Ф. Бецольд не ідеалізував правлячих кіл німецьких територіальних держав, наголошуючи на їх зацікавленості у збереженні політичної могутності у своїх володіннях, а не в масштабах усього суспільства [1, с. 283–293].

У ХХ ст. представники різних течій історичної думки – від авторів, які перебували на протестантських позиціях, до прибічників марксизму – звернули

увагу на революційний характер Реформації. Так, історики НДР розвинули розроблену Ф. Енгельсом концепцію Реформації як ранньобуржуазної революції. Події конфесійної доби не привертали великої уваги учених НДР, оскільки їх дослідницькі пріоритети визначалися розглядом соціальної проблематики, пов'язаної передусім із подіями ранньої Реформації та Великої Селянської війни. Таким чином, в узагальнюючих дослідженнях з історії Німеччини пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу не було приділено належної уваги періоду пізньої Реформації.

Історики НДР загалом оцінювали політику територіальних князів як консервативну, що зумовлювало стислість характеристик їх діяльності порівняно з великою увагою до революційних виступів нижчих верств німецького суспільства за часів ранньої Реформації [12]. Водночас історики НДР розширили підходи до подій Реформації, збагативши доробок історіографії. Так, К. Блашке створив біографію Моріца Саксонського, у якій зроблено обґрунтовані висновки щодо особистості останнього як представника «другого покоління» євангелічних князів [7]. Г. Арнхардт докладно проаналізував розвиток школи у Пфорті – однієї з «князівських» шкіл, створених за часів пізньої Реформації [5].

В історіографії ФРН із середини ХХ ст. набула поширення теорія континуїтету середньовічної традиції в реформаційну епоху. Б. Меллер убачав витоки Реформації в численних конфліктах між мирянами та кліриками, що відбувалися в епоху пізнього Середньовіччя. На думку історика, реформаторське вчення Мартіна Лютера народилося не з індивідуального протесту і розриву з середньовічною релігійністю та побожністю, а природним чином виросло з останніх [10]. Таким чином, Реформація в концепції Б. Меллера постала закономірним продовженням процесів, які розпочалися в попередні десятиріччя. Протягом короткого історичного часу вона реалізовувала те, що готувалося різними соціальними, релігійними та політичними силами ще задовго до виступу Лютера.

Дискусії щодо єдності та множинності напрямів реформаційного руху, пов'язані з висуненими в історіографії концепціями «народної», «громадської», «князівської» Реформації, підготували ґрунт для більш глибокого дослідження реформаційного руху та його наслідків, зокрема – для вивчення феномена лютеранської конфесіоналізації. Увагу до проблем історії конфесійної доби позначено вже в узагальнювальному нарисі О. Бруннера [8]. На його думку, європейське станове суспільство пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу існувало у внутрішньо єдиному соціокультурному просторі, унаслідок чого дослідники мають орієнтуватися насамперед на визначення закономірностей цих тривалих процесів та їх духовних засад. До таких засад О. Бруннер слушно відніс і конфесійний чинник як важливу характеристику німецької історії другої половини XVI – початку XVII ст.

Саме ж поняття конфесіоналізації почало утверджуватися в німецькій історичній науці з другої половини XX ст. завдяки працям Е. В. Цеєдена. Йому належить визначення конфесіоналізації (яку Е. В. Цеєден характеризує за допомогою поняття «утворення конфесій») як духовного й організаційного зміцнення, що після розколу християнської релігії на різні, взаємно ворожі віросповідання призвело до утворення напівстабільного церковного устрою [14, S. 9].

Запропонована Е. В. Цеєденом дефініція відображає ключові характеристики конфесіоналізації як процесу, що забезпечив відновлення стабільності в німецькому суспільстві, однак помітно змінив політичну організацію, церковні структури, соціальні норми порівняно з дореформаційною епохою. Визначення поняття і загального змісту конфесіоналізації, здійснене у працях Е. В. Цеєдена, сприяло подальшій активізації істориків у вивченні її головних проблем. Із кінця 70-х рр. XX ст. концепт конфесіоналізації набув поширення в німецькій історіографії, що було зумовлено переважанням впливу напряму «соціальної історії». Застосування її підходів дало змогу дослідникам пов'язати розгляд проблем церковної історії з характеристикою соціально-політичних процесів епохи раннього Нового часу.

Це спричинило появу низки нових праць, де конфесіоналізація постає центральним об'єктом дослідження.

Таким чином, в історіографії XIX–XX ст. було закладено засади дослідження конфесійного будівництва як одного з ключових феноменів історії Німеччини раннього Нового часу. У межах різних напрямів історіографії – від позитивістського до марксистського – було охоплено важливі проблеми соціальної історії, становлення територіальної євангелічної церковної організації, розвитку системи освіти, політичної діяльності територіальних правителів. Вивчення зазначених питань сучасними істориками визначає перспективу подальшого дослідження проблем конфесіоналізації в Німеччині раннього Нового часу.

Список використаних джерел

1. Бецольд, Ф., 1900, 'История Реформации', Санкт-Петербург: *Изд. Л. Ф. Пантелеева*, Т. 2, 390 с.
2. Каріков, С.А., 2016, 'Лютеранська конфесіоналізація XVI ст. у Саксонії: основні тенденції сучасної історіографії', *Міждисциплінарні гуманітарні студії*, серія: Історичні науки, вип. 3, с. 100–110 [Електронне видання]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=mgumstud_2017_3_7
3. Шлоссер, Ф., 1870, 'Всемирная история', Санкт-Петербург; Москва: *Изд. М. О. Вольфа*, Т. 4, 650 с.
4. Энгельс, Ф., 1956, 'Крестьянская война в Германии', *К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения*, Москва: *Политиздат*, Т. 7, с. 343–437.
5. Arnhardt, G., 1988, 'Schulpforte – eine Schule im Zeichen der humanistischen Bildungstradition', Berlin: *Volk und Wissen*, 302 s.
6. Blanckmeister, F., 1899, 'Sächsische Kirchengeschichte', Dresden: *Sturm*, 452 s.
7. Blaschke, K., 1983, 'Moritz von Sachsen: ein Reformationsfürst der zweiten Generation', Göttingen: *Vandenhoeck und Ruprecht*, 1983. 95 S.

8. Brunner, O., 1973, 'Das konfessionelle Zeitalter', *Deutsche Geschichte im Überblick*, Stuttgart: Metzlersche, s. 286–317.
9. Falke, E., 1868, 'Die Geschichte des Kurfürsten August von Sachsen in volkswirtschaftlicher Beziehung', Leipzig: Hirzel, 352 s.
10. Moeller, B., 1965, 'Frömmigkeit in Deutschland um 1500', *Archiv für die Reformationsgeschichte*, Bd. 56, s. 5–31.
11. Ranke, L., 1840, 'Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation', Berlin: Duncker und Humblot, Bd. 3, X, 603 s.
12. Steinmetz, M., 1965, 'Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden)', Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 428 s.
13. Vehse, E., 1854, 'Geschichte der Höfe des Hauses Sachsen', Hamburg: Hoffmann und Kampe, Bd. 2, 359 s.
14. Zeeden, EW., 1965, 'Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe', München; Wien: Oldenbourg, 216 s.

References

1. Betsold, F., 1900, 'Istoryia Reformatsyy (The History of the Reformation)', Sankt-Peterburh: *Yzd-vo L. F. Panteleyeva*, T. 2, 390 s.
2. Karikov, SA., 2016, 'Liuteranska konfesionalizatsiia XVI st. u Saksonii: osnovni tendentsii suchasnoi istoriohrafii (Lutheran confessionalization of the 16th century in Saxony: main trends in contemporary historiography)', *Mizhdystsyplinarni humanitarni studii*, serii: Istorychni nauky, vyp. 3, s. 100–110 [Електронне видання].
http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=mgumstud_2017_3_7
3. Schlosser, F., 1870, 'Vsemirnaya istoriya (The World History)', Sankt-Peterburh; Moskva: *Yzd-vo M. O. Wolfa*, T. 4, 650 s.

4. Engels, F., 1956, 'Krestianskaia voina v Hermany (The Peasant War in Germany)', *K. Marx, F. Engels, Works*, Moskva: *Politizdat*, T. 7, s. 343–437.
5. Arnhardt, G., 1988, 'Schulpforte – eine Schule im Zeichen der humanistischen Bildungstradition', Berlin: *Volk und Wissen*, 302 s.
6. Blanckmeister, F., 1899, 'Sächsische Kirchengeschichte', Dresden: *Sturm*, 452 s.
7. Blaschke, K., 1983, 'Moritz von Sachsen: ein Reformationsfürst der zweiten Generation', Göttingen: *Vandenhoeck und Ruprecht*, 1983. 95 S.
8. Brunner, O., 1973, 'Das konfessionelle Zeitalter', *Deutsche Geschichte im Überblick*, Stuttgart: *Metzlersche*, s. 286–317.
9. Falke, E., 1868, 'Die Geschichte des Kurfürsten August von Sachsen in volkswirtschaftlicher Beziehung', Leipzig: *Hirzel*, 352 s.
10. Moeller, B., 1965, 'Frömmigkeit in Deutschland um 1500', *Archiv für die Reformationsgeschichte*, Bd. 56, s. 5–31.
11. Ranke, L., 1840, 'Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation', Berlin: *Duncker und Humblot*, Bd. 3, X, 603 s.
12. Steinmetz, M., 1965, 'Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden)', Berlin: *VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften*, 428 s.
13. Vehse, E., 1854, 'Geschichte der Höfe des Hauses Sachsen', Hamburg: *Hoffmann und Kampe*, Bd. 2, 359 s.
14. Zeeden, EW., 1965, 'Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe', München; Wien: *Oldenbourg*, 216 s.